

Kvalitetsgranskning

Rapport 2015:04

Gymnasieskolors arbete med att förebygga studie- avbrott

Skolinspektionens rapport 2015:04
Diarienummer 400-2014:4245
Stockholm 2015
Foto: Monica Ryttmarker

Innehåll

Sammanfattning	6
<hr/>	
1. Inledning	9
<hr/>	
2. Granskningens resultat	11
2.1 Undervisningen utgår inte från elevens behov	12
2.2 Förtroendet i relationen mellan elev och lärare brister	17
2.3 Bristande samordning gör att samarbetet är svagt	20
<hr/>	
3. Avslutande diskussion	23
<hr/>	
4. Bakgrund, syfte och frågeställning	28
4.1 Bakgrund	28
4.2 Syfte och frågeställning	29
<hr/>	
5. Metod och genomförande	30
5.1 Metod	30
5.2 Urval	30
5.3 Genomförande	31
<hr/>	
6. Referenser	32
<hr/>	
7. Bilagor	34

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet, avser rapporten att ge ett utvecklingsstöd även för skolor som inte har granskats.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot skolors insatser för att förebygga studieavbrott i gymnasieskolans yrkesprogram. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 21 skolhuvudmän och 30 skolor som har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka skolor som granskats framgår i bilaga.

Resultaten visar framför allt att en majoritet av eleverna i urvalet inte möter en undervisning som förebygger studieavbrott och främjar att eleverna når utbildningens mål. Detta beror i första hand på att skolorna inte undersöker elevernas behov av stöd och anledningen till att eleverna är frånvarande samt att lärare och elevhälsa inte samverkar.

Projektledare för kvalitetsgranskningen har varit Mårten Petersson och ansvarig enhetschef har varit Katarina Håkansson.

Ann-Marie Begler
Generaldirektör

Tommy Lagergren
Avdelningschef

Sammanfattning

Bland de elever som började gymnasieskolans yrkesprogram 2011, erhöll endast 67 procent en examen vårterminen 2014.

För de nationella programmen är det yrkesprogrammen som har lägst andel elever som når en examen. Ofullständiga betyg och avbrott från gymnasieskolan kan ge en rad negativa konsekvenser, som till exempel svårigheter att ta sig in på arbetsmarknaden. Därmed är detta en av de viktigaste frågorna för både skolan och samhället.

Skolinspektionen har därför granskat gymnasieskolors arbete med att förebygga studieavbrott på yrkesprogram. Granskningen genomfördes i 10 kommunala gymnasieskolor och 20 fristående gymnasieskolor under perioden november 2014 till februari 2015. Vid dessa skolor intervjuades totalt 126 elever, 3-5 elever per skola. Även elevernas mentorer, lärare, rektor samt skolans elevhälsoteam intervjuades.

Granskningens övergripande frågeställning är:

Förebygger gymnasieskolan studieavbrott genom att möta elevernas behov av pedagogiskt stöd så att eleverna ges möjlighet att nå kunskapskraven och nå en yrkesexamen?

Skolinspektionen ser i denna granskning att det finns en variation i arbetet med att förebygga studieavbrott, såväl mellan skolorna som inom skolorna. Sammantaget visar dock resultaten att samtliga skolenheter i granskningen behöver utveckla sitt arbete med att ge eleverna det pedagogiska stöd de behöver för att förebygga studieavbrott. Två tredjedelar av eleverna som har ingått i granskningen bedöms inte få det stöd de har rätt till enligt författningarnas krav.¹

¹ 3 kap. 5 a-9 §§ skollagen

Grunden för att lyckas, efter vad som framträder i granskningen, är att lärare och övrig personal i skolan visar en tilltro till elevers förmåga att ta till sig innehållet i undervisningen, lyssnar på vad eleven berättar om sina behov av stöd, kartlägger och utreder orsaker till elevers frånvaro samt elevers behov av stödinsatser och anpassar undervisningen därefter.

Det framkommer i granskningen, inte minst från elevintervjuer, att det finns många lärare som har ett stort engagemang och drivkrafter som är avgörande för att många elever överhuvudtaget ska ta sig till skolan. Sammantaget är dock detta engagemang och dessa drivkrafter alltför beroende av enskilda lärare och inte ett resultat av att skolorna har generella strukturer för hur eleverna ska få sitt behov av stöd tillgodosett genom en fungerande samverkan mellan olika personalkategorier inom skolan i syfte att förebygga studieavbrott.

Resultat

- Elever upplever att lärare inte lyssnar på vad de behöver i och utanför undervisningssituationen.
- I stort sett ingen av skolorna kartlägger och utreder orsaker till elevernas frånvaro och elevernas behov av stöd i skolan i tillräcklig omfattning.
- De stödinsatser som oftast ges till eleverna är fler lektioner och mer tid till arbetsuppgifter. När åtgärderna inte ger effekt så prövar inte skolorna andra insatser, utan upprepar samma stödinsatser igen utan att ställa frågan varför de inte ger effekt.
- Förtroendefulla relationer mellan lärare och elever behöver utvecklas.
- Mentorns roll är otydlig.
- Lärares gemensamma arbete, för att identifiera elevernas behov och definiera vilka anpassningar och stödinsatser som behövs, behöver utvecklas.
- Elevhälsans kompetens används i låg grad för att eleverna ska få ett kvalitativt och effektivt stöd.

Framgångsfaktorer

- Förtroendefulla relationer mellan lärare och elever behöver vidareutvecklas för att förebygga studieavbrott.
- Lärare behöver i rollen som mentor rätt förutsättningar, till exempel i form av kompetens och samverkansformer, för att eleverna ska få ett adekvat stöd i undervisningen.
- Lärare behöver arbeta tillsammans i högre grad för att identifiera elevernas behov och sedan gemensamt definiera vilka anpassningar och stödinsatser som eleverna behöver.
- Elevhälsans kompetenser behöver i högre grad användas för att eleverna ska få ett kvalitativt och effektivt stöd.

- Rektorn behöver se till att samarbete och samordning uppstår, så att en reell samverkan skapas, både mellan lärare och mellan lärare och elevhälsoteamet.
- Huvudmannen för skolan behöver ta sitt ansvar för att ge resurser och andra förutsättningar, så att elever som riskerar att avbryta sin utbildning får stöd att nå kunskapskraven.

1 | Inledning

Bland de elever som började gymnasieskolans yrkesprogram 2011, erhöll endast 67 procent en examen vårterminen 2014.² Detta skiljer sig inte nämnvärt från tidigare årskullar. Att lyckas i skolan är en av de viktigaste skyddsfaktorerna för att inte riskera att hamna i utanförskap.³

För de nationella programmen är det yrkesprogrammen som har lägst andel elever som når en examen. Det vanligaste skälet till att eleverna inte fullföljer sin skolgång är inte att de helt avbryter sina studier — utan istället att de fortsätter vara formellt registrerade i skolan men utan att nå slutbetyg, exempelvis genom att vara frånvarande en stor del av tiden eller av andra skäl inte nå kunskapskraven i flera kurser. Om inte skolan riktar förebyggande insatser mot den här gruppen finns det en stor risk att dessa elever avbryter sina studier.

Skolinspektionen genomförde 2009 en kvalitetsgranskning som visade att många av de granskade kommunerna och skolorna saknade strategier för att få elever att fullfölja gymnasieutbildningen. Skolorna hade bristande kontroll över sina resultat och arbetsprocesser. Undervisningen och vuxenstödet var också av skiftande kvalitet.⁴

Forskning och beprövad erfarenhet visar att läraren och den undervisning varje elev får är den enskilt viktigaste faktorn för skolframgång.⁵ Forskning visar även att en förutsättning för att elever ska uppfatta gymnasietiden som meningsfull, är att lärarna har en positiv elevsyn och en förmåga att bygga en relation i mötet med eleven.⁶

Syftet med denna kvalitetsgranskning är att granska om elever, som riskerar att inte nå kunskapskraven, får det pedagogiska stöd de behöver, för att

2 Skolverket (2015)

3 Socialstyrelsen (2010)

4 Skolinspektionen (2009)

5 Håkansson, Jan (2011). Synligt lärande (John Hattie): presentation av en studie om vad som påverkar elevers studieresultat. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting; Håkansson, Jan & Sundberg, Daniel (2012). Utmärkt undervisning: framgångsfaktorer i svensk och internationell belysning. 1. utg. Stockholm: Natur & Kultur. Skolinspektionen (2010)

6 Hugo, M. (2007). Liv och lärande i gymnasieskolan. En studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program. Taberg: Jönköping University Press. Skolinspektionen (2010). Ungdomsstyrelsen (2013)

förebygga att de avbryter sina studier och främjar att de når en examen vid ett yrkesprogram. Inom detta område fokuserar granskningen på om elevens behov är grunden för hur skolan utformar stödinsatser. Eleven behöver motiveras till att delta i och genomföra de stödinsatser som skolan beslutat om. Dessutom behöver lärare, elevhälsopersonal och andra berörda aktörer inom skolan samverka så att stödet genomförs så effektivt som möjligt.

Med pedagogiskt stöd avses insatser som skolan ska ge på generell och individuell nivå. Alltifrån den ledning och stimulans i den ordinarie undervisningen eleverna behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att utvecklas så långt som möjligt, till individuellt anpassade stödinsatser i form av extra anpassningar och särskilt stöd.

Skolinspektionen har valt ut 30 skolor med yrkesprogram som i statistiken uppvisar att en hög andel elever inte fullföljer sin utbildning och därmed inte når en yrkesexamen. Anledningen till varför Skolinspektionen valt just skolor med yrkesprogram, är den statistik som visar att dessa program har en lägre andel elever som fullföljer sina studier och når en examen. Skolinspektionen vill med detta synliggöra skolornas utmaningar med att förebygga studieavbrott och tydligt kunna hitta och lyfta fram förbättringsområden, men även identifiera goda arbetssätt. Syftet har alltså inte varit att till exempel specifikt påvisa skillnader mellan undervisningen i yrkesämnena och gymnasiegemensamma ämnen.

I granskningen intervjuas elever individuellt, tre till fem elever på varje skola, som tillhör målgruppen som riskerar att inte nå en yrkesexamen. Intervjuerna med eleverna handlar om det individuella behovet av pedagogiskt stöd och vad skolan gör för att möta detta. Vid intervju med rektor och mentorer samt gruppintervjuer med lärare och övrig personal granskas de insatser skolan genomför utifrån hur väl de svarar mot elevernas behov av pedagogiskt stöd.

I denna övergripande rapport presenteras en helhetsbild av granskningarna på skolorna. Om läsaren är intresserad av förhållandena på varje skola, som kan uppvisa en stor variation, hänvisas till de enskilda verksamhetsrapporterna och besluten.⁷

⁷ www.skolinspektionen.se

2 | Granskningens resultat

Majoriteten av de 126 elever Skolinspektionen har mött riskerar att inte fullfölja utbildningen och att därmed inte nå en yrkesexamen. Eleverna representerar samtliga nationella yrkesprogram och samtliga årskurser, med något fler elever från årskurs 2 och 3. Fördelningen mellan flickor och pojkar har varit jämn. I resultatet framkommer inte några generella skillnader mellan flickor och pojkar, till exempel avseende stödinsatsernas utformning eller hur eleverna själva upplever sin situation. I stort sett samtliga elever riskerar F i betyg i en eller flera kurser och har en frånvaro i undervisningen på mellan 20 och 50 procent. Vid tidpunkten för granskningen är det 65 procent av eleverna som riskerar tre eller fler F i betyget. Eleverna har ofta en komplex skolbakgrund med behov av stöd på olika sätt. Detta synliggörs i elevernas målande beskrivningar av sin skolsituation. Skolpersonal uttrycker att många av eleverna har en livs- och familjesituation utanför skolan som är svår att hantera för lärare.

På frågan om vad som behöver ske för att eleven ska lyckas i skolan, svarar många elever reflexmässigt att det är deras eget ansvar att sköta skolan och att de måste skärpa sig. Efter en stund framträder dock en annan bild i intervjuerna. Eleverna ger exempel på flera anledningar till hög frånvaro och icke godkända betyg: Att utbildningen inte är meningsfull eller tillräckligt intressant, att lärare inte motiverar i tillräckligt hög grad eller en omfattande och komplex psykosocial situation utanför skolan, kopplad till kamratrelationer eller till familjesituation. Det framgår också att många av eleverna har en trasslig bakgrund från grundskolan med sig. Många av eleverna vill berätta om sin skolgång, om sina behov av stöd och hjälp, men också om sina styrkor.

2.1 | Undervisningen utgår inte från elevernas behov

Lyssna på vad eleverna berättar för att kartlägga och utreda bakgrunden till frånvaro och elevens behov av stöd i skolan

- Elever upplever att lärare inte lyssnar på vad de behöver i och utanför undervisningssituationen.
- I stort sett ingen av skolorna kartlägger och utreder orsaker till elevernas frånvaro och elevernas behov av stöd i skolan i tillräcklig omfattning.

I intervjuer med eleverna framkommer att många skolor inte använder det eleverna berättar om vad de behöver för att lyckas i skolan. När Skolinspektionen möter lärare, rektorer och övrig personal framgår det att skolan inte fångar upp elevernas egen information. Svaren på frågan, vad behöver du/eleven för att lyckas i skolan, går isär vid jämförelse mellan elevintervju och personalintervju. Skolinspektionen ser några exempel där lärare har fångat upp vad eleven berättar om vad han eller hon behöver för att lyckas i skolan. Oftast används dock inte elevernas egna upplevelser som grund för att planera och utveckla undervisningen och stödinsatserna. Eleverna uttrycker att de inte känner sig sedda och hörda, då deras beskrivningar av sin situation inte tas tillvara eller efterfrågas av skolpersonalen. Då skolorna inte använder den potential som finns i att ta tillvara på det eleverna berättar, riskerar elevernas motivation att delta i undervisningen att minska.

Många elever uttrycker att de vill att lärarna ska uppmärksamma dem, de vill att lärarna ska lägga sig i vad de gör och inte gör.

En elev ger exempel på att hen får positiv uppmärksamhet:

”Mentorn kollar upp mig varje dag... hon kan vara asjobbig, men schysst...”.

En annan elev uttrycker:

”... hon tjarar hela tiden, det är bra för mig...”.

Det finns flera lärare som bekräftar att detta samspel finns och att det faktiskt leder till att eleverna når bättre resultat i skolan. Många av lärarna ger dock en annan bild av relationen till eleverna. De tycker i många fall att eleverna är avvisande och svåra att nå samt att denna bristande relation påverkar elevens vilja till närvaro och resultat.

Skolinspektionen får många beskrivningar av vad eleverna själva anser sig behöva för att öka närvaron och öka förutsättningarna att nå målen för utbildningen.

Exempelvis:

”Jag behöver veta exakt vad jag ska göra när jag vaknar på morgonen”.

”Jag behöver arbeta med ett ämne i taget”.

”variation”, ”snabbare stöd av lärare”.

Flera elever visar också på en självinsikt...

”Lärare måste lära känna mig, jag kan ju vara jobbig”.

Många elever uttrycker också att de behöver extra tid och uppmärksamhet av lärare:

”De har alltid papper på vad man ska göra, men det fattar inte jag”.

”Bara någon extra som pushar på lektionerna. Bara det. Då fixar jag allt”.

De uttrycker också att lärare med sitt sätt att vara påverkar dem:

”Jag skulle behöva en enskild miljö där jag inte blir stressad, lärarna är alltid stressade och det påverkar mig”.

Även om eleverna inte är på de lektioner som de ska följa, befinner de sig ofta på skolan eller i anslutning till skolan. En rektor säger:

”Jag brukar ta en sväng i korridorerna för att få in dom i klassrummen.”

Det finns också exempel på skolor som till exempel har avsatt en fritidspedagog, som har uppgiften att fånga upp elever i korridorer och på andra ställen och hänvisa eleven till undervisning i aktuellt klassrum. Elever säger att de ofta väljer vilka lektioner de går till med motivet att vissa lektioner är intressantare än andra. Eller som elever uttrycker det,

”förresten, det är nog läraren som är intressantare”

och

”är det en lärare som jag inte gillar då går jag inte på lektionen”.

Enskilda lärares förmåga att skapa intressanta och meningsfulla lektioner varierar i stor omfattning. Det finns också enskilda elevröster som antyder att yrkesämnena är mer motivationsskapande och meningsfulla. Ett gemensamt drag i elevernas beskrivningar handlar dock om behov av en förtroendefull kontakt och god relation med lärare, struktur under lektioner, tydlig kommunikation samt planering av undervisningen med förutsägbarhet av vilka moment som ingår. Mot bakgrund av att eleverna i flera fall befinner sig i skolmiljön men inte på lektionerna, förefaller det finnas goda förutsättningar att nå eleverna och faktiskt få dem att delta på lektioner och andra stödsinsatser.

Trots hög frånvaro och flera F i betyg hos merparten av eleverna är anledningen till detta inte klarlagd. Detta är inte förenligt med skollagen.⁸ Få skolor i granskningen analyserar frånvarosiffror och sätter in riktade insatser. Flera

8 Jämför 3 kap. 8 § skollagen

elever ger uttryck för att de inte har motivation eller ork att gå i skolan och att ingen i skolan har frågat dem om varför. Detta bekräftas av skolpersonal som säger att de sällan ställer sig frågan varför eleverna är frånvarande eller om det finns någon systematik i vilka lektioner eleverna väljer bort. En stor del av skolpersonalen menar att eftersom eleven inte är i skolan, är det inte möjligt att undersöka orsaker till frånvaro eller behov av stöd. På skolorna är svårigheter att nå kunskapsmålen en indikator på att en elev är i behov av stöd. Men intervjuerna på skolorna pekar på att frånvaro i kombination med att inte nå målen inte alltid utgör en anledning till att utreda en elevs behov av stöd.

Lärare beskriver en maktlöshet och uppgivenhet över att eleverna inte är på plats i skolan. De uttrycker att de inte vet hur de ska göra för att nå eleverna och att de inte har de rätta förutsättningarna att skapa en förtroendefull relation. De framför också att det är ett mycket tidskrävande arbete att nå fram till dessa elever, vilket går ut över andra elever som också behöver uppmärksamhet. Upplevelsen är att det inte går att göra något åt situationen och man ger upp, vilket leder till att det inte finns förutsättningar att ge eleverna det stöd de behöver.

De stödinsatser som utformas behöver följas upp och utvärderas

- De stödinsatser som oftast ges till eleverna är fler lektioner och mer tid till arbetsuppgifter. När åtgärderna inte ger effekt så prövar inte skolorna andra insatser, utan upprepar samma stödinsatser igen utan att ställa frågan varför de inte ger effekt.

De stödinsatser som skolor ger är oftast kvantitativa. Eleverna beskriver att de får samma uppgifter som övriga elever, men att de får extra tid på sig, till exempel genom att inlämningstider skjuts upp. Så kallade "resthögar" bildas.

Flera elever beskriver en problematik med "resthögar", det vill säga en hög med arbetsuppgifter som eleven behöver lämna in för att bli godkänd på en kurs. Vid intervjuer med elever framgår det att dessa "resthögar" är en källa till stress.

Elever uttrycker att

"man vill helst inte se den".

Restuppgifterna samordnas inte heller alltid mellan lärare och kurser. Varje enskild lärare vet inte vilka uppgifter de andra lärarna ger ut. Mentorerna vet inte heller alltid vad eleverna behöver arbeta med för att nå målen och följer inte heller upp detta tillsammans med eleven. Konsekvensen av detta blir att många elever inte vet hur de ska ta sig an uppgifterna och de blir därmed inte genomförda. Eleven blir i ett sådant läge ensam bärare av problemet, trots att skolan har ett ansvar att anpassa undervisningen efter varje elevs förmåga.⁹

En elev säger:

"Det är mitt ansvar, dom tycker att det är jag som ska ta tag i det, men det är inte lätt att ta tag i när jag inte riktigt förstår".

9 3 kap. 3 § skollagen, Lgy 11, 2. Övergripande mål och riktlinjer, 2.1. Kunskaper

Många elever återkommer till beskrivningar som

”jag är trött på att få uppgifter som jag inte förstår”.

En elev beskriver detta vidare med,

”när jag säger att jag har läst en text och inte förstår och behöver hjälp, då säger läraren att jag måste läsa texten en gång till”.

Eleverna efterfrågar ett aktivt lärarstöd, men får det alltför ofta inte. Eleverna ger flera exempel på vad de ser som ett aktivt lärarstöd, till exempel hjälp och påminnelser.

”Jag fick hjälp av lärare. De ringde hela tiden. Livet blev lite bättre”..., ...”han frågar alltid mig om något på varje lektion... han är liksom intresserad...”

Eleverna beskriver alltså lärare som är ”på” och som följer upp om de har gjort det de ska, till exempel varje vecka. Utgångspunkten för hur läraren ska agera måste vara att eleverna har olika behov som läraren behöver möta. Ibland är det bra att ”vara på” och ibland finns det en risk för att det får motsatt effekt. Elever uppfattar också att många lärare är stressade. Eftersom många av eleverna behöver till exempel tydlig kommunikation och förutsägbarhet, där nyckeln är att läraren lyssnar till, bekräftar och ser eleven, kan det bli särskilt olyckligt att lärare upplevs som stressade.

De elever som behöver förutsägbarhet och tydlig planering uttrycker att det är ett stöd när läraren arbetar med korta, dokumenterade målsättningar. Dessa mål kan sedan lärare eller mentor följa upp med någon veckas mellanrum, för att därefter kunna korrigera planeringen eller anpassa innehållet i elevens arbetsuppgifter. På så vis säkerställer lärare och mentorer att eleven når uppställda mål.

För att erbjuda elever möjligheter att ta igen förlorad studietid inrättas skolorna olika former av ”stödstugor”. Dessa ligger i regel tidsmässigt innan den ordinarie skoldagen börjar eller på sena eftermiddagar. Det är ofta en frivillig stödform. ”Stödstugorna” erbjuder oftast ett generellt stöd i både yrkesämnen och gymnasiegemensamma ämnen och utgår inte från en analys av den enskilde elevens behov. Stödet blir därför sällan adekvat och ansvaret för att ta del av stödet hamnar på den enskilde eleven. Många elever i granskningen känner till att denna stödform finns, men få förefaller att använda den. En elev uttrycker

”ingen kollar om jag går dit...”.

Flera elever uttrycker också att de lärare som arbetar i stödstugorna inte är informerade om vad eleven behöver hjälp med och på vilket sätt. Därför blir det inte heller meningsfullt att gå dit, menar eleverna. Det framgår också av intervjuer med lärare att undervisningen sällan anpassas specifikt, det vill säga att den mottagande läraren i ”stödstugan” sällan har information om elevens behov av stöd eller information om hur arbetsuppgifter kan anpassas

för att möta elevens behov. Här har den enskilde läraren ett ansvar, men det är även ett ansvar arbetslaget måste ta tillsammans med rektorn.¹⁰

Det är mycket vanligt att skolor inte följer upp och utvärderar om de insatser som vidtagits har gett avsedd effekt. I de flesta fall fortsätter skolan att genomföra samma insatser men i större omfattning, exempelvis mer tid för att genomföra uppgifter, möjlighet att ge om kurser eller fler lektioner, fram till dess att det eventuellt har gett någon effekt. Detta har också ett samband med att elevernas behov av stöd och anpassningar i undervisningen sällan kartläggs och utreds i tillräcklig omfattning. Det saknas därmed underlag för att upprätta handlingsplaner och åtgärdsprogram. Åtgärdsprogrammet ska vara det dokument som innehåller beskrivningar av elevens behov av särskilt stöd kopplat till kunskapskraven, hur man ska tillgodose behoven det vill säga vilka insatser skolan behöver vidta och när detta ska följas upp.¹¹ Endast cirka 25 procent av eleverna som deltagit i granskningen har upprättade åtgärdsprogram, trots att cirka 65 procent av dem riskerar så mycket som tre eller fler F i betyg tillsammans med en omfattande frånvaroproblematik. Det vill säga ett mycket stort och varaktigt behov av stödinsatser, som inte enbart kan mötas av extra anpassningar i undervisningen utan som kräver upprättande av åtgärdsprogram.¹²

Stress och ångest för de krav som lärare ställer är återkommande beskrivningar från många elever på de granskade skolorna. Som tidigare nämnts framkommer det i flera fall att elever inte förstår hur de ska ta sig an en uppgift eller uppnå ett mål. Det blir för många uppgifter samtidigt att hålla reda på och lärare förklarar inte tillräckligt. Det kan också handla om att eleven har en upplevelse av att läraren inte bryr sig. Den bild som framträder är att ansvaret ligger på eleverna själva att klara av skolarbetet. Flera lärare ger också uttryck för att eleven måste ta sitt ansvar och komma på lektionerna. Det förekommer lärare som mycket tydligt uttrycker "nu är bollen hos eleven", och helt enkelt lämnar eleven med "bollen i knät". Flera lärare berättar att det är mycket krävande att arbeta med vissa elever och beskriver att, "nu satsar jag på eleverna som är närvarande". Lärarna förklarar detta med att de inte vet hur de ska kunna ge eleverna det de behöver och menar att de får för dåligt stöd av skolledning och kollegor.

Sammanfattning

Om skolan ska kunna bedriva ett effektivt arbete med att förebygga studieavbrott, är det av yttersta vikt att identifiera de bakomliggande orsakerna till elevers frånvaro och bristande måluppfyllelse. För en majoritet av eleverna i granskningen sker detta bristfälligt eller inte alls.

Eleverna har information om vad de behöver för att lyckas i skolan. När elevernas beskrivningar och upplevelser av sin situation inte fångas upp av skolan blir det inte heller möjligt att göra dem delaktiga i planeringen och genomförandet av undervisningen.

Den allvarliga konsekvensen som riskerar att uppstå, blir att elever redan i början av sin gymnasieutbildning, predestineras att inte nå målen. Eftersom de bakomliggande orsakerna till bristande måluppfyllelse inte klargörs, förskjuts därmed problemet till individen, vilket är oacceptabelt och inte förenligt med skollagen.¹³

10 3 kap. 3 § skollagen, Lgy 11, 2. Övergripande mål och riktlinjer, 2.1. Kunskaper

11 3 kap. 9 § skollagen

12 Jämför 3 kap. 5 a och 8-9 §§ skollagen.

13 Jämför 3 kap. 5 a och 8-9 §§ skollagen

Sammantaget pekar elevernas utsagor på att det är möjligt att möta deras behov av anpassad undervisning i högre grad. Kunskaper om enskilda elevers behov skapar underlag för de didaktiska frågorna, som regelbundet behöver diskuteras på skolenheterna. Eftersom dessa kunskaper saknas i hög grad om eleverna i granskningen, påverkar detta skolors förmåga att förebygga studieavbrott och själva fundamentet för att utbildningen ska hålla en god kvalitet.

2.2 | Förtroendet i relationen mellan elev och lärare brister

Förtroendefulla relationer

- Förtroendefulla relationer mellan lärare och elever behöver utvecklas.

Att eleven känner sig sedd och bekräftad i skolan, uttrycker lärare, rektorer och inte minst eleverna själva, är av avgörande betydelse för att elever med frånvaroproblematik överhuvudtaget ska ta sig till skolan. En sammantagen bild från vad flera elever uttrycker är att det är just det förhållningssätt läraren visar upp som är viktigast för att eleven ska lyckas. En elev sammanfattar det med,

”att tro på eleverna. Att tro att man kan klara av saker och ting. Det är olika hur lärare tror på elever”.

Lärare beskriver att det är svårt att bygga relationer med många av eleverna. Lärare menar att svårigheten består i en kombination av den tid som lärare har till förfogande, att de upplever att många elever är svåra att skapa en samspelssituation med och att eleverna helt enkelt inte är på plats. En stor del av eleverna uttrycker att mentorer eller lärare inte förstår eller inte är intresserade av deras behov. En elev exemplifierar detta med:

”Jag blir ofta ovän med lärare som inte känner till min diagnos. En del lärare litar inte på mig.”

En annan elev säger det motsatta,

”min mentor ringer mig på morgonen och kollar att jag är vaken, eftersom jag har stora problem att komma iväg på morgonen. Hon är någon som bryr sig om mig”.

Lärare beskriver också att mentorsrollen behöver anpassas till individen:

”ett sätt att vara passar inte alla elever”.

Granskningen visar att alltför många lärare inte att skapar ett möte och samtal som stärker relationen mellan eleven och de professionella i skolan.

Därmed försvåras arbetet med att förebygga studieavbrott avsevärt. Rektor måste se till att detta sker.¹⁴

I stort sett samtliga elever ger uttryck för att de vill känna förtroende för sina lärare. Då skapas förutsättningar för att bygga en god relation, som gör att eleven kan bestämma sig för att vilja prata med lärare. Det framgår vidare att flera lärare har skapat mycket goda relationer med flera av eleverna. Flera elever visar i intervjuerna uppskattning för det. En elev säger:

”Mentorn är ljuset i tunneln för mig.”

Elever ger en samlad bild av vad de tycker att en lärare i rollen som mentor gör bra vid ett möte: Mentorn kan berätta om både det som fungerar bra och det som fungerar mindre bra. Mentorn är lugn och tar god tid på sig att samtala och förklara. Mentorn nöjer sig inte med enkla svar på varför eleven har varit frånvarande, som att man har haft ont i huvudet, utan frågar vidare utan att vara påträngande. Mentorn kan ge förslag på alternativa handlingsvägar. Mentorn frågar om det finns något mer som eleven vill prata om innan kontakten avslutas. Dagen efter kan mentorn fånga eleven i korridoren och fråga hur läget är. Vid de lektioner mentorn har med eleven blir det alltid en kort pratstund. Eleven upplever att läraren ser hen. Med ”ser” menar elever att läraren är intresserad av vad eleven tycker, tänker och känner om saker och ting. Eller som en elev förklarar det,

”Jag känner mig inte ensam.”

När eleven inte uppträder som förväntat, vet eleven att snart kommer mentorn att ta en kontakt. Det känns bra, även om samtalet är jobbigt, säger elever. En elev säger:

”ibland skriker jag och går därifrån men det vet läraren, så hon kommer tillbaks.”

Sammantaget framträder en uppfattning från intervjuer att eleverna inte vill att lärarna ska fokusera på det ”dåliga” utanför skolan utan på det som fungerar i skolan.

”... jag är inte bara dålig...” ”jag kan faktiskt... men det har nog inte alla förstått...”

Elever ger också en samlad bild av lärare som lyckas med sitt uppdrag som mentor och lärare: Läraren är tillgänglig och har förmågan att vara närvarande här och nu. Läraren tar sig tid oavsett vad som händer utanför rummet och har ett ärligt engagemang för elever som inte uppträder som förväntat. Läraren visar en omsorg om elevernas sociala förhållanden. Läraren har en förmåga att tro på vad eleven kan och att eleven kan lära sig mer samt tror på att förändring är möjligt

Många mentorer upplever sitt ansvar som orimligt

- Mentorns roll är otydlig

¹⁴ Lärarna ska stärka elevernas självförtroende samt vilja och förmåga att lära (Lgy 11 2. Övergripande mål och riktlinjer, 2.1 Kunskaper)

På nära nog samtliga skolor är verksamheten organiserad på så sätt att eleverna har en mentor som ska ansvara för att eleven får det stöd han eller hon behöver. Mentorn är med få undantag också en av elevernas undervisande lärare. Det finns mentorer som uttrycker att det är lättare att ge ett aktivt stöd när hen undervisar eleven i flera ämnen. Mentorerna menar vidare att det blir betydligt svårare att ge ett aktivt stöd när hen bara träffar eleven i undervisningen någon enstaka gång per vecka eller inte alls. Det finns också mentorer som uttrycker att det är svårt att veta hur det går i yrkesämnena när mentorn själv undervisar i ett gymnasiegemensamt ämne¹⁵, eller tvärtom. Mentorn menar alltså att det är svårt att veta vad elever behöver för stöd i varje enskilt ämne.

Mentorn tillhör oftast samma arbetslag som elevens övriga lärare. Elevernas kontakt med mentorerna på de olika skolorna ser mycket varierande ut. Det finns exempel på elever som i stort sett har daglig individuell kontakt med sina mentorer, men det finns också exempel på elever som endast har kontakt vid utvecklingssamtalen. Ett vanligt arbetssätt är att eleverna träffar sin mentor varje vecka under ett lektionstillfälle. Det finns dock flera elever som har en mentor utsedd, men inte känner till vem deras mentor är eller är osäkra på vem det är. Eleverna själva förklarar detta med att mentorer ofta byts ut eller att eleven och mentorn inte har lyckats skapa en förtroendefull relation. Samtliga mentorer vet vilka elever de har ansvar för, men det framkommer också att det på grund av personalomsättning eller förändringar i ansvarsområden kan betyda att elever får byta mentorer ofta. Detta får som konsekvens att mentors kunskap och information om elevens behov går förlorad, bland annat mot bakgrund av att mycket lite eller inget alls av elevens behov samt planerade och genomförda stödinsatser dokumenteras.

Mentorn förväntas på de flesta skolor vara den som ansvarar för att uppmärksamma elevens stödbehov, initiera en pedagogisk kartläggning och följa upp stödprocessen. Det innebär att mentorn samlar information om hur det går för eleven i de olika ämnena och signalerar, vid till exempel ett arbetslagsmöte, att eleven riskerar att inte nå målen eller om det finns någon annan anledning att särskilt uppmärksamma eleven. Mentorn förväntas också ha ett samordnande ansvar för att alla lärarkollegor har information om de behov eleven har och vilka anpassningar som behövs. Ansvaret för att uppmärksamma elevens behov av stöd och att eleven ska få det stöd hen har rätt till, ligger alltså företrädesvis hos mentorn. Sammantaget varierar det mycket mellan enskilda mentorer hur de fullföljer detta ansvar. Det finns ett flertal exempel där elevens behov av stöd inte förmedlas vidare från mentorn, men det finns också exempel på motsatsen. På flera skolor framkommer det också att det finns en osäkerhet hos mentorn om vem som ska informeras om att eleven behöver stöd. Ibland beroende på att rutiner för arbetsgången saknas och ibland på att läraren inte känner till rutinerna. Det finns också exempel på att rektorerna inte har implementerat rutiner för hur elevernas stödbehov ska identifieras, trots att rutiner finns beslutade och dokumenterade.

¹⁵ Svenska/svenska som andraspråk, engelska, matematik, idrott & hälsa, historia, samhällskunskap, religionskunskap eller naturkunskap.

Sammanfattning

Det framgår att en förtroende- och tillitsfull relation mellan lärare och elev är en viktig faktor för att elever som riskerar studieavbrott ska nå en yrkesexamen. Mentorn har en nyckelroll på skolorna för att eleverna ska få ett adekvat stöd i undervisningen. Att ha förmåga att lyssna på och samspela med eleven framgår som en central kompetens hos lärare att utveckla för att skolor ska få bättre förutsättningar att förebygga studieavbrott. Den andra centrala delen är att mentorer och lärare får förutsättningar att utveckla sin roll som samtals- och samspelspartner. Många gånger uppfattar lärare att arbetet som förväntas i rollen som mentor är orimligt. Ansvar att skapa rimliga förutsättningar ligger på rektor och huvudman.¹⁶

De förväntningar på elevers förmåga och drivkrafter som lärare lyckas bygga är, mot bakgrund av vad elever berättar, avgörande för att eleverna ska nå målen i skolan. Men det har också betydelse för elevens självbild och fortsatta personliga utveckling.

2.3 |Bristande samordning gör att samarbetet är svagt

Samverkan mellan lärare

- Lärares gemensamma arbete för att identifiera elevernas behov och definiera vilka anpassningar och stödinsatser som behövs, behöver utvecklas.

Ofta är det mentorn ensam som ska hantera problematiken runt att en elev är frånvarande eller inte når kunskapskraven samt konsekvenserna av detta. Det framgår att mentorer sällan lyfter frånvaroproblematiken hos enskilda elever på till exempel arbetslagsmöten i syfte att få hjälp av sina kollegor med vad som skulle kunna göras för eleven. Det saknas på flera skolor ett gemensamt arbetssätt bland lärare för att identifiera elevernas behov av stöd i undervisningen. Det framgår vidare på ett flertal skolor att elevernas behov av anpassningar i undervisningen inte är kända av alla lärare. Informationsutbytet runt elevernas behov är tänkt att ske på arbetslagsmöten och klasskonferenser. I vissa fall sker ett informationsutbyte, men i de flesta fall sker det inte. Det vill säga, viktig information från varje lärare om varje elev riskerar att gå förlorad. Samarbete mellan lärare sker oftast på initiativ av enskilda lärare, och inte på grund av att det finns fastlagda rutiner för hur samarbetet ska ske. Rektorer uttrycker att arbetet runt den generella anpassningen av undervisningen är en pågående process och förutsätter ofta att dialogen runt detta sker i varje arbetslag, utan att egentligen veta. Rektorn har ett stort ansvar i vara en aktiv pedagogisk ledare, där rektors kommunikation med lärare är nödvändig.¹⁷

På skolorna framkommer det inte några generella skillnader mellan hur lärare bedriver undervisningen inom yrkesämnena respektive de gymnasiegemensamma ämnena. Det finns exempel på engagerade yrkeslärare som fått eleven att förstå hur viktigt det är att lära sig yrket från grunden. Men

¹⁶ 2 kap. 8 och 10 §§ skollagen, Lgy 11 2. Övergripande mål och riktlinjer, 2.6 Rektorns ansvar
¹⁷ Lgy 11, 2. Övergripande mål och riktlinjer, 2.6 Rektorns ansvar

också exempel på lärare i de gymnasiegemensamma ämnena, som förmått levandegöra ämnet i sin undervisning och gjort att eleverna tycker det är roligt att gå till lektionen. Det framträder därför en bild med olikheter mellan lärares förhållningssätt och medvetenhet om elevernas behov, snarare än att enskilda ämnen skapar meningsfullhet och motivation för eleverna.

Det är vanligt att varje enskild lärare har fokus på sitt eget ämne. Konsekvensen av detta blir att eleverna ofta möter en undervisning som inte utgår ifrån examensmålen.¹⁸ Det blir därför svårt för eleverna att få en helhetsbild av undervisningens olika delar och hur dessa hänger ihop. Elever uttrycker bland annat att de inte förstår vad de har för användning av olika moment i undervisningen, och att de därför inte tycker att undervisningen blir meningsfull. Att förstå utbildningens olika delar och kunna se helheten kan antas bidra till elevernas motivation och lust att lära och därmed förutsättningarna att nå målen. Samverkan mellan kollegor används i många fall alltså inte som ett sätt för att eleverna ska få ett helhetsperspektiv i utbildningen och nå längre i sin kunskapsutveckling.

Elevhälsans kompetenser behöver tas till vara i större utsträckning

- Elevhälsans kompetens används i låg grad för att eleverna ska få ett kvalitativt och effektivt stöd.

Skolinspektionen har sett få skolor där elevhälsans samlade kompetens har utnyttjats i arbetet med bedömningen av elevernas behov av stöd. På de mindre skolenheterna beror det ibland på organisatoriska orsaker, att de olika kompetenserna arbetar deltid, vilket till exempel får till konsekvens att hela elevhälsoteamet har svårigheter hitta en tidpunkt för ett gemensamt möte. En majoritet av de elever Skolinspektionen har mött i granskningen har inte varit i kontakt med till exempel kurator. Det framgår även att en majoritet av eleverna som ingått i granskningen inte har varit uppe för diskussion i skolans elevhälsoteam, trots att eleverna har ett stort och varaktigt behov av stöd. 65 procent av eleverna riskerar tre F eller fler. På alla skolor har mentorn ett ansvar för att signalera till rektorn och elevhälsan när det finns en oro att en elev inte ska nå målen eller om det finns andra skäl. Detta sker dock inte alltid.

Elevhälsans samlade kunskapsresurs används sällan för att lärare ska få stöd i alternativa sätt att möta och undervisa elever. Till exempel att genom elevhälsans kunskap översätta en medicinsk diagnos, där vissa beteenden kan vara typiska, till pedagogiska konsekvenser. Elevhälsans specialpedagogiska kompetens används sällan för resonemang i lärarkollegiet runt generella anpassningar i undervisningen, som kan gagna både en enskild elev men också grupper av elever. Samtidigt lyfts behoven av dessa resonemang fram som mycket viktiga för eleverna. Många lärare pekar på att det är just specialpedagogiskt stöd avseende didaktiska frågor samt metoder och material som läraren behöver för att bättre anpassa undervisningen till elevernas individuella behov och helt enkelt göra undervisningen begriplig för fler elever. Det framkommer få exempel på att en specialpedagog eller speciallärare handleder enskilda lärare eller lärare i grupp i syfte att anpassa den ordinarie undervisningen utifrån en enskild elevs behov.

¹⁸ 16 kap. 6 § skollagen, Förordning om examensmål för gymnasieskolans nationella program (SKOLFS 2010:14, ändr. 2012:100).

En speciallärare säger att det finns behov av

”att hitta en ordning där det som är bra för de svaga eleverna är bra för alla”.

Det är relativt vanligt att elever får träffa en speciallärare enskilt. Detta uppskattas av många elever, då det tillfredsställer deras behov av enskildhet. Samtidigt konstateras i granskningen att detta slukar en stor del av de resurser som finns avseende specialpedagogisk kompetens på skolorna.

Många elever har inte kännedom om vad elevhälsan kan göra för att stötta dem. Elever uttrycker att de till exempel inte vet när eller hur funktionerna är tillgängliga. Flera elever uttrycker också att det inte känns bekvämt att till exempel gå till en kurator för att samtala och att de inte riktigt förstår vad det skulle kunna leda till. Det framträder en bild av att elevhälsans ansvar på många skolor inte är tillräckligt kända för eleverna. Detta är något flera av skolorna själva har konstaterat. Skolorna försöker möta detta genom att elevhälsans olika kompetenser arbetar tillsammans med lärare i olika typer av projekt, till exempel hur lärare och elever kan utveckla ett gott kamratskap med respekt för varandras olikheter.

Vid samtal med representanter för elevhälsoteam framgår det att frånvaroproblematik hos enskilda elever sällan är på agendan när de har sina gemensamma möten. Frånvaro ses inte på ett generellt sätt som en signal, där behov av elevhälsans kompetenser skulle kunna spela en roll. Elevhälsans passiva roll är anmärkningsvärd mot bakgrund av elevernas behov och det ansvar som elevhälsan har enligt skollagen, avseende det förebyggande och hälsofrämjande arbetet.¹⁹

Sammanfattning

Mentorer förväntas vara de som uppmärksammar elevens behov och initierar stödprocesser. När så inte sker riskerar eventuellt stöd till eleven att utebli. Lärare och övrig skolpersonal kan genom att arbeta tillsammans i högre grad skapa bättre förutsättningar för att identifiera enskilda elevers behov av stöd för att kunna definiera stödinsatser och möta behoven. Mot bakgrund av vad som framkommer i granskningen behöver rektorer utveckla former för samverkan mellan lärare och annan skolpersonal, där fokus ska vara den enskilda elevens behov och vilka stödinsatser som behöver genomföras.

Lärare och övrig personals samarbete samt samordningen av undervisningen på skolorna behöver utvecklas för att stärka förutsättningarna att förebygga studieavbrott. Elevhälsans roll ska vara en resurs för arbetet med att ge stöd åt eleverna, vilket behöver säkerställas av ansvarig rektor. Samarbetet skapar också förutsättningar för komplexa analyser av problematiken med studieavbrott och kompetensutveckling av personal.

Då det finns en oklar bild av vilka stödbehov som finns hos många av eleverna och vilka stödinsatser som är effektiva, är det särskilt angeläget att elevhälsans multidisciplinära kompetens används på ett sätt som motsvarar lagens krav på förebyggande och hälsofrämjande insatser.²⁰

19 2 kap. 25 § skollagen

20 2 kap. 25 § skollagen

3 | Avslutande diskussion

Att få stöd till att fullfölja sin gymnasieutbildning handlar ytterst om ungdomars rätt till utbildning och framtidsmöjligheter.

Elever som inte är närvarande i skolan löper stor risk att inte klara kunskapskraven, vilket kan få många negativa konsekvenser både för individen och för samhället.

Ungdomarnas situation på arbetsmarknaden har förändrats de senaste årtiondena. De unga som saknar fullföljd gymnasieutbildning har sämst utgångsläge och svårast att komma in på arbetsmarknaden. En ung människa som inte fullföljer sin gymnasieutbildning kan känna det som ett misslyckande.²¹ Att dessutom hamna utanför arbetsmarknaden kan förstärka känslan av att inte duga, räcka till eller vara behövd. För många elever som hamnar i ett utanförskap är det en lång och besvärlig väg att skapa ett fungerande liv. Det handlar många gånger om undervisning och annan verksamhet som under lång tid inte har anpassats utifrån elevernas förutsättningar och behov.

Det är angeläget att förändra situationen och det är skolhuvudmannens skyldighet att ge fler elever möjligheter att nå utbildningens mål och att slutföra sin utbildning. I granskningen framkommer att det ofta saknas gemensamma system på skolan för att fånga upp och utreda elevers behov samt att den erfarenhet och kompetens som lärare och annan personal har gemensamt inte används. Problematiken med att förhindra att elever avbryter sina studier kräver systematiskt professionellt arbete tillsammans.

Att bedriva en undervisning som passar fler elever

Hur undervisningen utformas och genomförs har en avgörande betydelse för elevens möjligheter att nå framgång i studierna. För att detta ska kunna genomföras behöver hänsyn tas till varje enskild elevs unika förutsättningar

21 SOU (2013:74) Ungdomar utanför gymnasieskolan - ett förtydligt ansvar för stat och kommun

och behov. Men skolornas strategier för att förebygga studieavbrott uppehåller sig i liten utsträckning vid just undervisningens kvalitet och anpassningen till varje elev, för att hjälpa elever att nå en yrkesexamen. Tidigare forskning pekar på att undervisning bland annat handlar om att få kunskap om hur elevernas lärande går till och förändra och anpassa undervisningen efter det.²²

Skolorna kartlägger och utreder sällan på ett systematiskt sätt anledningen till elevernas frånvaro eller varför de inte når kunskapskraven. Ofta med motiveringen att eleven är frånvarande, "så vad ska vi göra?". Problemet skjuts därmed utanför skolan och till individen. Detta görs många gånger omedvetet och oreflektat, utan resonemang runt till exempel vilka skäl det kan finnas till att eleven undviker undervisningen. Konsekvensen kan då återigen bli en upplevelse hos eleven att hen inte duger, vilket strider mot syftet med utbildningen och den värdegrund som skolsystemet bygger på.²³ Ett behov framkommer därmed av att en diskussion om dessa arbetsprocesser förs mer aktivt på skolorna. I denna granskning framgår, liksom i Skolinspektionens tidigare granskning av undervisningen på yrkesprogram²⁴, att mentorn ofta ensam ansvarar för arbetet med att identifiera behovet av stödinsatser, utan att ha särskild kompetens för detta och ofta utan stöd från övriga kompetenser i skolan. Detta förstärker risken att stigmatisera och utesluta elever. Tidigare forskning har visat att skolorna tenderar att förklara elevernas bristande motivation utifrån faktorer hos eleven snarare än att det är något som skolan har möjlighet att påverka, där eleverna beskrivs som "passiva" och "inte målinriktade".²⁵

Som framgått tidigare rör det sig om ett mycket stort antal elever i Sverige som är i behov av stödinsatser för att kunna fullfölja gymnasieskolan. Även om det inte finns någon övre gräns för hur omfattande extra anpassningar och särskilt stöd kan vara, förefaller det mer effektivt om skolorna i högre grad utvecklar den ordinarie undervisningen. Alltså den undervisning som alla elever får. Tidigare studier visar att många skolor prioriterar ineffektivt genom att betona åtgärder på individnivå, när det i stället är en bättre investering att satsa på en generell höjning av undervisningskvalitet, individanpassning och lärare med god ledarskapsförmåga.²⁶ Eleverna i granskningen beskriver stor variation mellan hur olika lärare utformar sin undervisning. Några lärare erbjuder eleverna ett aktivt lärarstöd, medan många andra inte gör det. Undervisningen uppvisar en stor variation, men är oftast utformad för att passa en större grupp elever med få svårigheter i skolarbetet, och anpassas inte i någon större utsträckning till eleverna i granskningen. Detta understryker vikten av ett systematiskt arbete med att de ordinarie processerna kring elevernas lärande omprövas, utvecklas och anpassas till elevernas förutsättningar, samtidigt som frågan varför elever inte når kunskapskraven behöver hållas aktuell och problematiseras.

Att skapa förtroendefulla relationer mellan lärare och elev

Elever som riskerar studieavbrott har ofta sedan tidigare negativa skolerfarenheter. Elevernas tidigare skolor har inte alltid gett dem den skolgång de

22 Håkansson, Jan (2011). Synligt lärande (John Hattie): presentation av en studie om vad som påverkar elevers studieresultat. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting

23 1 kap. 4 § skollagen

24 Skolinspektionen 2014

25 Lundgren, M. och Carlsson, L. (2012). Delaktighet i gymnasieskolan?

26 Folkhälsainstitutet (2005). Skolans mål och möjligheter. OECD (2012). Equity and Quality in Education. Supporting Disadvantaged Students and Schools.

behöver och har rätt till. Eleverna har ibland också ett liv och en tillvaro utanför skolan som kan skapa riskbeteenden. Forskning pekar på att en öppen kommunikation och ömsesidighet mellan lärare och elever om kunskapsinnehållet, undervisningen och det lärande som sker eller inte sker, är nyckeln till goda studieprestationer.²⁷

De elever som inte upplever sig sedda och hörda i tillräcklig omfattning och möter en undervisning som inte bygger på klarlagda behov som de har, löper också en stor risk att mötas av en undervisning som inte präglas av höga förväntningar. De låga förväntningarna riskerar i sin tur att förstärka elevens roll som problembärare. En nyckel till att motverka detta är att skapa förtroendefulla relationer. Tidigare i rapporten konstateras att flera elever uppger att lärarnas stöd och uppmuntran är den direkta orsaken till att de stannar kvar på sin utbildning. Denna bild bekräftas av Skolinspektionens tidigare granskning av undervisningen på introduktionsprogrammen.²⁸

Att utveckla skolövergripande arbetsätt som ger varje lärare bättre verktyg att främja relationen mellan lärare och elev är därför centralt. På så sätt skapas grundläggande förutsättningar att ta tillvara på vad varje elev berättar om sina behov och skolsituation. Genom att lyssna på vad eleverna berättar kan skolan anpassa och planera elevernas undervisning och samtidigt stärka elevens vilja och förmåga att lära. Samtidigt är andra grundläggande förutsättningar i form av avsatt tid för mentorskapet avgörande enligt många lärare. Det har framkommit i Skolinspektionens tidigare granskning av undervisningen på yrkesprogrammen²⁹ att skolhuvudmannen bland annat behöver ge lärare och mentorer stöd i att bygga en förtroendefull relation till eleverna. Forskning pekar på att det råder brist på tid för mentorsuppdragets genomförande samt att läraren inte har utbildning för uppdraget. Därför synliggörs en risk på skolnivå att eleverna inte får ett likvärdigt bemötande.³⁰

Forskning pekar på att delaktighet i den egna lärandeprocessen är avgörande för om elever på gymnasiet med stora stödbehov ska lyckas.³¹ Resultatet i denna granskning pekar också på att detta är en framgångsfaktor, att lärare kontinuerligt följer upp och samtalar med elever om deras kunskapsutveckling. Läraren skulle exempelvis kunna arbeta mer med att regelbundet föra dialog, handleda, vägleda och följa upp elevernas studieplanering med tillhörande resultat samt skapa förväntningar på eleven. Då kan en situation uppstå som både främjar relationen lärare och elev emellan såväl som motivationen och anpassning av undervisningen. Läraren får på så sätt också information om vad eleven tycker är svårt respektive lätt och kan därför anpassa sin egen undervisning och bidra med information till sina kollegor, för att möta elevens behov av stöd.

Förstärk samverkan, samordna arbetsprocesser så att samarbetet stärks

När lärare tillsammans med kollegor analyserar och utvärderar sin undervisning leder det till ett bättre resultat hos eleverna. Det är en av de viktigaste framgångsfaktorerna för att öka kvaliteten i skolan och det vetenskapliga

27 Håkansson, Jan (2011). Synligt lärande (John Hattie): presentation av en studie om vad som påverkar elevers studieresultat. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting

28 Skolinspektionen, 2013

29 Skolinspektionen 2014

30 Elisabeth Nordevall, (2011). Gymnasielärares uppdrag som mentor – En etnografisk studie av relationens betydelse för elevens lärande och delaktighet.

31 Möllås, G (2009). Detta ideliga mötande. En studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik. Jönköping University, Dissertation Series No. 8.

stödet för effekterna är starkt.³² Samverkan skapar förutsättningar att få en gemensam bild av elevens behov och är det som olika professionella i skolan kan göra gemensamt eller var för sig.

Många elevers behov av stöd har inte varit föremål för en gemensam diskussion vid till exempel arbetslagsmöten eller elevhälsomöten. Eleven är ju frånvarande, "så vad finns att diskutera?" är ett förhållningssätt som ofta framkommer. En konsekvens av detta är bland annat att de goda exemplen som enskilda lärare kan stå för, inte kommer hela arbetslaget tillgodo.

Det framgår att skolornas resurser skulle kunna utnyttjas effektivare. Lärare och övrig skolpersonal skulle genom att i högre grad arbeta tillsammans kunna skapa bättre förutsättningar för att identifiera enskilda elevers behov och sedan definiera och formulera stödinsatser. Rektor behöver utveckla former för samverkan mellan lärare och annan skolpersonal, där fokus behöver vara den enskilda elevens behov och vilka stödinsatser som behöver genomföras.³³ I detta sammanhang kan nämnas att den specialpedagogiska kompetensen på flera av skolorna är en underutnyttjad resurs. I den specialpedagogiska yrkesrollen ingår att stödja lärarna och medverka i det förebyggande arbetet med att undanröja hinder och svårigheter i olika lärmiljöer inom verksamheten. Det är angeläget att den kompetensen tas tillvara i arbetet med att identifiera och anpassa den pedagogiska verksamheten efter olika elevers behov. Mot bakgrund av att många lärare efterfrågar specialpedagogiskt stöd avseende didaktiska frågor samt metoder och material i olika ämnen, ställer det ytterligare krav på ämnesdidaktisk insikt. Den specialpedagogiska kompetensen behöver dock också ha förmåga att leda och utveckla arbetsprocesser. Detta för att inte alltid hamna i situationer med elever som innebär en-till-en-undervisning samt för att den specialpedagogiska kompetensen ska kunna användas till förebyggande insatser.

Rektor och huvudmannen har ansvaret för att leda och styra verksamheten

Skolor lyfter fram elevernas närvaro i undervisningen som den enskilt viktigaste faktorn för framgång för elever i studierna. Men det framkommer samtidigt att skolor inte i tillräcklig omfattning har analyserat vad frånvaro beror på. Det framkommer vidare att det är mycket ovanligt att studieavbrottsfrågan lyfts specifikt i skolans utvecklingsarbete, till exempel genom att all skolpersonal diskuterar och problematiserar frågorna; varför kommer inte eleverna till skolan i den omfattning de behöver och varför når eleverna inte målen samt vad kan vi göra annorlunda för att det ska fungera bättre? Ett fokus i utvecklingsarbetet är oftast de elever som inte uppnår kunskapsmålen, men det kopplas sällan ihop med orsaker till deras frånvaro.

Skolinspektionen har i granskningen av huvudmannens styrning³⁴ av grundskolan konstaterat att elever är beroende av att huvudmannen för skolan tar sitt ansvar för att ge resurser och förutsättningar, så att eleverna får en likvärdig utbildning som stödjer, stimulerar och utmanar deras lust att lära. Dialog och återkoppling mellan huvudman och rektorer behöver vara utformad så den ger underlag om var arbetet med måluppfyllelse står, vilka effekter genomförda åtgärder haft och vilka resurser som krävs.

32 Håkansson, Jan (2011). Synligt lärande (John Hattie): presentation av en studie om vad som påverkar elevers studieresultat. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting

33 Lgy 11, 2. Övergripande mål och riktlinjer, 2.1 Kunskaper och 2.6 Rektorns ansvar, samverkan med elevhälsan prop. 2009/10:165 s. 276.

34 Skolinspektionen 2015

När så många som kanske hälften eller en tredjedel av de elever som börjar utbildningen på en skolenhet inte slutför den är det nödvändigt att ställa frågan om alla elever får den utbildning de har rätt till och vad de ansvariga vid varje enskild skola gör för att säkerställa detta? Mot bakgrund av granskningens resultat så blir det tydligt att alla elever inte får den utbildning de har rätt till och att huvudman samt rektor därmed inte alltid tar ett tillräckligt ansvar för att ge resurser och förutsättningar för att eleverna ska nå en yrkesexamen.

Det handlar sammantaget om:

- att på huvudmannanivå samt skolenhetsnivå ta fram en strategi för hur huvudmannen ska säkra att elever med frånvaroproblematik ges de bästa förutsättningarna att nå målen.
- att säkerställa att den information eleverna själva kan ge om sina behov av stöd används systematiskt för att bättre planera undervisningen.
- att löpande säkerställa att rätt resurser finns, både vad gäller kompetens och tid.
- att säkerställa att lärare och elevhälsan samverkar så att stödinsatser leder till att eleverna får möjlighet att nå kunskapskraven i sina kurser.
- att säkerställa hög kvalitet i den ordinarie undervisningen och säkerställa att de elever som är i behov av extra anpassningar och särskilt stöd får det.

Att lyssna på vad eleverna berättar och skapa en delaktighet runt lärandeprocessen är en central framgångsfaktor enligt denna granskning och bekräftas av tidigare forskning och studier.³⁵

Huvudmannens ansvar behöver betonas i detta sammanhang, då det i skolan finns ett ömsesidigt beroende mellan huvudman, rektor och lärare för att finna lösningar på problematiken med att elever inte fullföljer sin valda utbildning.

³⁵ Möllås, G (2009). Detta ideliga mötande. En studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik. Jönköping University, Dissertation Series No. 8. Skolverket, 2007. Lundgren, M. och Carlsson, L. (2012). Delaktighet i gymnasieskolan? Svensson A. och Reuterbergs S-E. (2002). Vad har hänt i gymnasieskolan under de senaste fem åren?

4 | Bakgrund, syfte och frågeställningar

4.1 | Bakgrund

Elever som helt lämnar utbildningssystemet löper stor risk för att hamna utanför arbetsmarknaden och att få såväl ekonomiska som psykosociala problem framöver. Även elever som genomgår gymnasieskolan men inte får slutbetyg, riskerar utanförskap från arbetsmarknad och vidare studier, särskilt i de fall då eleverna saknar betyg i ett stort antal kurser.

Bland de elever som började gymnasieskolans yrkesprogram 2011, erhöll endast 67 procent en examen vårterminen 2014.³⁶

För de nationella programmen är det yrkesprogrammen som har lägst andel elever som når ett slutbetyg inom tre år. Det vanligaste skälet till att eleverna inte fullföljer sin skolgång är alltså inte att de helt avbryter sina studier – utan istället att de fortsätter vara formellt registrerade i skolan men utan att nå slutbetyg. Detta pekar på att det finns en grupp gymnasieelever med behov av olika anpassningar och stödåtgärder som skolan bör uppmärksamma och rikta förebyggande insatser till.

En del i arbetet med att motverka studieavbrott handlar om att främja närvaro och deltagande i utbildningen, exempelvis genom en god generell undervisning och en trygg skolmiljö. En annan del i arbetet riktar sig mer specifikt till de elever som av olika skäl påbörjat en process mot studieavbrott, där det är centralt att skolan identifierar dem samt utreder och sätter in åtgärder som utgår från varje elevs behov. Ett tydligt uttryck för att en elev är i negativ spiral som kan leda till studieavbrott är när eleven riskerar att inte nå målen i ett eller flera ämnen och/eller har hög frånvaro i skolan. Det kan

³⁶ Skolverket (2015).

finnas flera orsaker till detta, bland annat problem i den pedagogiska miljön eller i den sociala miljön. Detta kan också samverka med sådana faktorer som inte har sitt ursprung i skolmiljön, exempelvis problem i hemmiljön, men där skolan ändå ska stödja eleven till att fullfölja utbildningen.

4.2 | Syfte och frågeställningar

Kvalitetsgranskningens syfte är att granska om elever som riskerar att inte nå kunskapskraven får det pedagogiska stöd de behöver, för att förebygga att de avbryter sina studier och främja att de når en examen vid ett yrkesprogram.

Frågeställningar: Förebygger gymnasieskolan studieavbrott genom att möta elevernas behov av pedagogiskt stöd så att eleverna ges möjlighet att nå kunskapskraven och nå en yrkesexamen?

För att besvara den övergripande frågeställningen har projektet mer specifikt granskat följande:

- Utgör elevens behov grunden för utformandet av stödåtgärder för att eleven ska kunna nå kunskapskraven?
- Motiveras eleven till att delta i och genomföra de åtgärder som formulerats för att eleven ska kunna nå kunskapskraven?
- Samverkar berörda aktörer inom skolan kring eleven så att stödet genomförs så effektivt som möjligt?

5 | Metod och genomförande

5.1 | Metod

Granskningen har haft en tydligt kvalitativ ansats där intervjuer är den dominerande datainsamlingsmetoden. Viss dokumentation, som till exempel åtgärdsprogram, har vägts samman med intervju svaren för att göra en analys och helhetsbedömning om eleverna får stödinsatser för att förebygga studieavbrott på varje skola.

5.2 | Urval

Skolorna är valda utifrån att de har uppvisat en hög andel studieavbrott. För de nationella programmen är det yrkesprogrammen som har lägst andel elever som når ett slutbetyg inom tre år. Valet av skolor bygger på statistikuppgifter som Skolverket har tagit fram specifikt för denna granskning. Avhopsstatistiken avser andelen elever inom yrkesprogram på skolor och är en summering av tidiga och sena avhopp enligt nedanstående definitioner.

Genomströmning på samma start- som slutskola inom 4 år (slutår 2013)

Andel (procent) elever som gjort tidigt avbrott (före åk 3)

Andel elever som började gymnasieskolan ht 2009 och som gjort ett tidigt avbrott, före åk 3, från samma start- som slutskola inom fyra år efter gymnasiestarten.

Andel (procent) elever som gjort sent avbrott (i åk 3)

Andel elever som började gymnasieskolan ht 2009 och som gjort ett sent avbrott, i åk 3, från samma start- som slutskola inom fyra år efter gymnasiestarten

Statistiken avser alltså elever som fyra år efter skolstart inte fått slutbetyg på samma gymnasieskola och yrkesprogram som de började på.

30 skolenheter har omfattats av granskningen. 20 fristående skolhuvudmän samt 10 kommunala. Fem elever per skolenhet har identifierats, vilka riskerar att inte nå kunskapskraven i ett eller flera ämnen och/eller har en omfattande frånvaro. Totalt har 126 elever intervjuats av 150 inbokade intervjutillfällen. Eleverna har representerat samtliga nationella yrkesprogram och samtliga årskurser, med något fler elever från årskurs 2 och 3.

5.3 | Genomförande

De skolor som ingått i granskningen har besökts under perioden 11 november 2014 till 27 februari 2015. Totalt har 14 inspektörer deltagit i granskningen. Varje skolbesök omfattade normalt tre skoldagar.

Enskilda intervjuer har genomförts med elever och med elevernas mentorer. Gruppintervju har genomförts med elevernas undervisande lärare, såväl yrkeslärare som lärare i gymnasiegemensamma ämnen. Gruppintervju har också genomförts med representanter för elevhälsan, där studie- och yrkesvägledaren också ingått. Enskilda intervjuer har genomförts med rektor och i förekommande fall tillsammans med biträdande rektor eller programrektor. Som förberedelse för intervjuerna har inspektörerna använt insänd dokumentation från skolorna, till exempel åtgärdsprogram och individuell studieplan.

För intervjuerna har särskilda intervjuguider tagits fram utifrån vilka inspektörerna har genomfört strukturerade intervjuer. Intervjuguiderna bygger på projektets frågeställningar.

Granskningen av gymnasieskolors arbete med att förebygga studieavbrott på yrkesprogram har lett fram till separata verksamhetsrapporter och beslut för varje granskad gymnasieskola, där Skolinspektionen lyfter fram områden som varje skola behöver utveckla för att höja kvaliteten i sin verksamhet. Efter varje skolbesök har inspektörerna genomfört ett återkopplande samtal med rektorn. Vid samtalet har inspektörerna redogjort muntligt för sina intryck från granskningen.

6 | Referenser

Folkhälsainstitutet (2005)	Skolans mål och möjligheter. Författare: Ogden, T.
Hugo, M. (2007).	Liv och lärande i gymnasieskolan. En studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program. Taberg: Jönköping University Press.
Lundgren, M. och Carlsson, L. (2012)	Delaktighet i gymnasieskolan? i Henning Loeb, I. och Korp, H. "Lärare och lärande i yrkesprogram och introduktionsprogram" Studentlitteratur: Lund.
Håkansson, Jan (2011).	Synligt lärande: presentation av en studie om vad som påverkar elevers studieresultat. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting
Möllås, G (2009).	Detta ideliga mötande. En studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik. Jönköping University. Dissertation Series No. 8.
Nordevall E, (2011).	Gymnasielärares uppdrag som mentor – En etnografisk studie av relationens betydelse för elevens lärande och delaktighet. Jönköping University. Dissertation Series No: 12
OECD (2012).	Equity and Quality in Education. Supporting Disadvantaged Students and Schools.
SFS 2010:800.	2010 års skollag. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
Skolinspektionen (2009)	Varannan i mål. Om gymnasieskolor (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning (rapport 2009:1)
Skolinspektionen (2010)	Rätten till kunskap (rapport 2010:14)
Skolinspektionen (2013)	Utbildningen på introduktionsprogrammen i gymnasieskolan (rapport 2013:6)
Skolinspektionen (2014)	Undervisning på yrkesprogram (rapport 2014:5)
Skolinspektionen (2014)	Huvudmannens styrning av grundskolan (rapport 2015:1)

Skolverket (2007)	Varför hoppade du av? En studie om orsakerna till att ungdomar byter studieinriktning eller hoppar av gymnasiet. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2008a)	Studieresultat i gymnasieskolan – en statistisk beskrivning av ofullständiga gymnasiestudier. Skolverkets aktuella analyser 2008. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2008b)	Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan. En kunskapssammanställning. Rapport 322. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2010)	Risk för IG. Skolverkets aktuella analyser 2010. Stockholm: Fritzes
Skolverket (2015)	Skolverkets lägesbedömning 2015 Stockholm: Fritzes
Socialstyrelsen (2010)	Social rapport 2010.
SOU (2013)	Ungdomar utanför gymnasieskolan - ett förtydligt ansvar för stat och kommun.
Svensson A. och Reutersberg S-E. (2002).	Vad har hänt i gymnasieskolan under de senaste fem åren?
Ungdomsstyrelsen (2013).	2013 års uppföljning av antalet unga som varken arbetar eller studera.

7 | Bilagor

1. Granskade skolor
2. Kunskapsöversikt

Bilaga 1

Skolor som granskats

Skola	Kommun
Apelrydsskolan	Båstad
Praktiska Gävle	Gävle
NTI-gymnasiet Kronhusgatan	Göteborg
Praktiska Göteborg	Göteborg
Tornedalsskolan	Haparanda
Praktiska Karlskrona	Karlskrona
Framtidsgymnasiet Kristianstad	Kristianstad
Praktiska Kristianstad	Kristianstad
Jämtlands Gymn, Wängen	Krokom
Hagströmska gymnasiet Linköping	Linköping
Praktiska Luleå	Luleå
Agnesfridsgymnasiet Ro 1	Malmö
Framtidsgymnasiet Burlöv/Malmö	Malmö
Praktiska Malmö Limhamn	Malmö
Arlandagymnasiet 1	Sigtuna
Design och Constr. Coll. Sthlm	Stockholm
Didaktus Liljeholmen	Stockholm
JENSEN Gymnasium Södra	Stockholm
Ross Tensta gymnasium 1	Stockholm
Yrkesplugget	Stockholm
IT-Gymnasiet Sundbyberg	Sundbyberg
Nyströmska skolan 1	Söderköping
Täby Yrkesgymnasium	Täby
Naturbruksgymnasiet Sötåsen	Töreboda
Praktiska Uddevalla	Uddevalla
Jällagymnasiet	Uppsala
Katedralskolan	Uppsala
Gustavsbergs gymnasium (G2)	Värmdö
Älvsbyns gymnasium	Älvsbyn
Jämtlands Gymnasium, Fyrvalla 4A	Östersund

Bilaga 2

Kunskapsöversikt för studieavbrott i gymnasieskolan

Bakgrund

Trots att i stort sett samtliga ungdomar börjar gymnasieskolan är det endast 74 procent av landets 20-åringar som har ett slutbetyg från gymnasiet. Den reformerade gymnasieskolan består idag av 18 nationella program, varav sex högskoleförberedande och tolv yrkesprogram, och fem olika introduktionsprogram.

Ett av huvudmålen med reformeringen var att fler elever ska nå målen, vilket innebär att genomströmningen ska öka, fler elever ska ta examen inom tre år och så få elever som möjligt ska hoppa av sin gymnasieutbildning (prop.2008/09:199, Skolverket 2012). Inträdeskraven till gymnasieskolan har höjts i syfte att säkerställa att eleverna är bättre förberedda för sina gymnasiestudier än tidigare. För elever som inte uppnår inträdeskraven för de nationella programmen finns fem introduktionsprogram. Det innebär därmed att elever som är behöriga till nationella program i regel inte får antas till introduktionsprogram, utan skolan ska istället underlätta för eleverna att fortsätta på det nationella program de har startat, då skolan därmed har ansvar att motverka att eleverna avbryter sina studier genom anpassning och kraftfulla stödinsatser (Skolverket 2012).

Gymnasieskolan är skyldig att erbjuda särskilt stöd till elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen (Skollagen §§7-10). I propositionen anger regeringen att det är bättre att elever med skolproblem går kvar på ett nationellt program och får stöd för att nå så långt som möjligt än att de avbryter studierna i förtid. Möjligheterna till stöd ska vara flexibla och syfta till att i möjligaste mån förhindra studieavbrott. I det fall en elev, trots adekvata stödinsatser har stora svårigheter att nå målen för en kurs, är det viktigt att skolans personal tillsammans med eleven finner en lämplig uppläggning av de fortsatta studierna. En elev som överväger att avbryta sina studier på grund av studiesvårigheter ska i möjligaste mån erbjudas stöd på det program eleven studerar. En elev som vill byta studieväg måste få stöd med det (Prop. 2008/09:199, s. 123).

Kunskapsläget

Skolinspektionens erfarenheter

I granskningen "Varannan i mål" (2009:1) granskades gymnasieskolors förmåga att få alla elever att fullfölja utbildningen. Det konstateras att undervisningen sällan är anpassad till elevernas behov. Eleverna upplever att undervisningen inte är tillräckligt varierad och att oengagerade lärare sänker motivationen. Granskningen pekar också mot skiftande förutsättningar för studie- och yrkesvägledning, där det finns goda exempel på att samverkan med elevhälsa och mentorer kan fungera stödjande för eleverna. I "Rätten till kunskap" (2010:14) konstateras att undervisningen i stor utsträckning saknar elevaktivitet och gemensam reflektion, att undervisningen inte anpassas efter

elevernas behov i tillräcklig utsträckning och att förväntningarna på eleverna är låga eller stereotypa.

Skolinspektionen har genomfört en kvalitetsgranskning av undervisningen på introduktionsprogrammen (2013:6), vilken bland annat belyste skolornas arbete med att stödja och motivera eleverna. Flera elever uppger att mentorernas och/eller lärarnas stöd och uppmuntran är den direkta orsaken till att de stannar kvar på programmet istället för att hoppa av. Dock visar granskningen att det finns stora skillnader mellan lärarna i hur de utnyttjar de goda relationerna för att på ett professionellt sätt stödja, anpassa och utmana eleverna i deras lärande. Elevernas intressen och framtida mål utnyttjas sällan i undervisningen för att motivera och inspirera eleverna till lärande. På några skolor möts eleverna av en ensidig undervisning utan engagemang. Liknande resultat finns från granskningen av undervisning på yrkesprogram (2014:5), där det konstateras att det ofta är mentorn som ensam ansvarar för arbetet med särskilt stöd, utan särskild kompetens och ofta utan samverkan med övriga funktioner på skolan. Det konstateras också att information om elevernas stödbehov inte alltid kommuniceras mellan lärare i olika ämnen och årskurser, vilket riskerar att resultera i att eleverna inte får stöd på det sätt som de skulle behöva. I vissa fall finns så kallade "studiestugor", där eleverna självmant förväntas begära stöd i de gymnasiegemensamma ämnena.

Resultat från utredningar och forskning

Vad är studieavbrott?

Det saknas en enhetlig definition av vad som avses med studieavbrott. Inom internationell forskningslitteratur och policy används ofta begreppet "early school leaving" (ESL). Vad som ska anses vara ESL varierar mellan länder och utbildningssystem, exempelvis utifrån hur omfattande den obligatoriska skolgången är och graden av skiktning inom systemet.¹ Att reducera ESL är ett prioriterat område inom strategin för EU 2020 (European Commission 2013).

Med undantag för introduktionsprogrammen är den svenska gymnasieskolan utformad för att eleverna ska genomgå och slutföra utbildningen så att de når en gymnasieexamen efter tre år. För ett förhållandevis stort antal ungdomar blir dock vägen en annan.

- Elever kan helt avbryta sina gymnasiestudier och därmed lämna utbildningssystemet.
- Elever kan genomgå utbildningen men inte nå slutbetyg (inom GY11: inte nå gymnasieexamen).
- Elever kan byta program vilket ofta leder till längre studietid.
- Elever gör ett studieuppehåll, exempelvis för att resa, arbeta eller studera utomlands och är därmed tillbaka inom utbildningssystemet inom kort tid.

Skolverket (2008) definierar studieavbrott som "att eleven inte fått ett slutbetyg" och sedan en vidare distinktion mellan tidiga avbrott (elever som slutar

¹ I Sverige är ju exempelvis samtliga nationella gymnasieutbildningar treåriga, och är därmed i ett internationellt perspektiv relativt likriktade. I andra länder finns ofta en differentiering mellan "lower"- och "upper" secondary education (se t.ex. European Commission 2013).

sina studier redan i första eller andra årskursen) och sena avbrott (elever som slutar i tredje årskursen). Därmed skulle båda de två första ovanstående punkterna innefattas i en sådan definition.

Elever som helt lämnar utbildningssystemet är under stor risk för att hamna utanför arbetsmarknaden och att få såväl ekonomiska som psykosociala problem framöver. Även elever som genomgår gymnasieskolan utan slutbetyg löper stor risk för utanförskap, särskilt i de fall då eleverna saknar slutbetyg i ett stort antal ämnen (se exempelvis Socialstyrelsen 2010).

Utfallen för elever som byter program varierar. I vissa fall är valet av gymnasieprogram ett så kallat negativt val, det vill säga eleven har startat ett program därför att det var det enda program hon/han kom in på snarare än en önskan om just denna inriktning. Ett programbyte kan då motiveras av att eleven kommit in på ett program de hellre vill ge, något som inte måste få effekter på studieprestationen. Samtidigt är elever som byter program överrepresenterade bland de elever som senare avbryter sina studier (Skolverket 2012).

Hur ser det ut? Statistik över studieavbrott i gymnasieskolan

Trots att så gott som samtliga ungdomar i Sverige (99 procent) startar en gymnasieutbildning, är det enbart cirka 68 procent som erhåller slutbetyg efter tre år och cirka 77 procent efter fyra år (Skolverket 2013). Genomströmningen skiljer sig mellan olika program, där avbrotten överlag är vanligare på yrkesförberedande program än på studieförberedande program (Skolverket 2008a, 2013). För den årskull som föddes 1985 hade 68 procent av eleverna på yrkesförberedande program uppnått slutbetyg med högskolebehörighet, medan motsvarande andel av eleverna på de studieförberedande programmen var 80 procent (Skolverket 2008a).

Tabellen nedan visar andelen elever som nått slutbetyg inom 3, 4 och 5 år, för gymnasieskolan totalt (det vill säga inklusive det dåvarande individuella programmet) och för de nationella programmen och det individuella programmet separat.

	Slutbetyg 3 år	Slutbetyg 4 år	Slutbetyg 5 år
Gymnasieskolan totalt	68 procent	76 procent	77.5 procent
Nationella program	77.5 procent	84 procent	85 procent
Individuella program	5.5 procent	20.5 procent	26 procent

Data från Skolverkets lägesbedömning 2013 tabell 7.8 (avrundade andelar)

Det finns dock också en variation inom de nationella programmen. För de elever som började gymnasieskolan hösten 2010 varierar andelen elever med slutbetyg inom tre år från Naturvetenskapliga programmet (85.2 procent) till Hotell- och restaurangprogrammet (69 procent). Det bör dock noteras att det ännu inte finns uppgifter om andel med gymnasieexamen och övriga resultat för den nya programstrukturen som gällt sedan 2011².

Elever som genomför sin yrkesutbildning som lärlingar avbryter eller byter utbildning i än högre utsträckning, där 44 procent av lärlingarna erhölet ett slutbetyg efter tre års studier medan motsvarande andel bland de övriga yr-

² Enligt statistik från Skolverket är det ca 4% av eleverna som formellt avbryter sina studier under gymnasietiden (år 1-3). Det är därmed en stor andel av eleverna som formellt befinner sig inom ramen för utbildningssystemet trots att de inte tillgodogör sig utbildningen (ex. omfattande frånvaro eller av andra skäl inte nå målen).

kesutbildningarna är cirka 68 procent (Skolverket 2012a). Bytet av utbildning handlar i de flesta fall om att lärlingarna byter till en skolförlagd variant av programmet och måste därmed inte innebära att eleven lämnar utbildningssystemet. Enligt Skolverket (2012) så har cirka var tjugonde elev som börjar gymnasieskolan börjat om på ett nytt program ett år senare.

Processer och drivkrafter på olika nivåer förklarar studieavbrott i gymnasieskolan

Förklaringar till vad som driver studieavbrott finns på flera nivåer inom och utanför utbildningssystemet. Murray (2007) har bland annat visat att studieavbrotten ökade markant vid införandet av det målrelaterade betygssystemet och införandet av programgymnasiet. Det finns en social selektion in i studieavbrott, där särskilt elever med funktionsnedsättningar och elever från socioekonomiskt utsatta familjer är överrepresenterade bland de med ofullständiga gymnasiestudier (se exempelvis SOU 2013:13). Det finns också andra strukturella förklaringar, exempelvis arbetsmarknadens utveckling. Forskning och utredningar som betonar dessa aspekter är exkluderade från nedanstående framställning, där istället sådana faktorer som berör gymnasieskolans interna arbete har prioriterats.

Misslyckas eleven i skolan eller skolan med eleven?

OECD (2012) gör en distinktion mellan en enskild elevs "failure at school" och "failure by school"; argumentet som framförs är att många skolor prioriterar fel genom att betona åtgärder på individnivå när det istället är en bättre investering att satsa på en generell höjning av undervisningskvalitet, individanpassning och lärare med god ledarskapsförmåga (se också Folkhälsoinstitutet 2005). Skolverket (1998 och 2008) pekar också vidare på dessa olika perspektiv, där det första avser att lägga ansvaret för exempelvis bristande motivation på eleven medan det andra perspektivet lägger ansvaret på skolan; dess organisation, planering och genomförande av undervisningen. Lundgren och Carlsson (2012) har i intervjuer med lärare konstaterat att skolorna tenderar att förklara elevernas bristande motivation utifrån faktorer hos eleven snarare än att det är något som skolan har möjlighet att påverka, där eleverna beskrivs som "passiva" och "inte målinriktade".

Skoltrötthet och bristande motivation bakom avhopp

Elever som avbryter sina gymnasiestudier uppger själva att de saknar motivation för skolan, att utbildningen upplevs som meningslös och att skolan inte gett det stöd eleverna har behov av (Skolverket 2007 och 2008b, SCB 2007).

I en intervjustudie av elever som byter program beskriver Skolverket (2012) att eleverna ofta talar om sitt första val av gymnasieprogram "inte var deras grej". Det är inte ovanligt att eleverna uppger att de inte fått tillräckligt information eller vägledning inför valet till gymnasiet, vilket får som konsekvens att de mer "hamnat" på ett visst program snarare än aktivt sökt sig till det. Motsvarande skäl anges också av elever som har bytt program, där särskilt behov av studievägledning i såväl grund- som gymnasieskolan lyfts fram som nödvändiga för att lotsa eleverna rätt (Skolverket 2012).

Enligt en enkätstudie av SCB (2007) uppger 41 procent av de tillfrågade ungdomarna att det främsta skälet till att de inte fullföljer studierna är studietrötthet. Skolverket (2008b) kopplar den "skoltrötthet" som många elever upplever till att vissa elever marginaliseras på skolorna, där bland annat de yrkesförberedande programmen upplevs som avvikande från den mer teoretiska normen och därmed har lägre status på skolorna. I rapporten pekas också på hur enskilda elever, ofta med svaga studieresultat från grundskolan, successivt marginaliseras från undervisningen då de inte får det stöd de har behov av. Detta tar sig ofta i uttryck som ökande ogiltig frånvaro, något som riskerar att driva på i en negativ spiral, där eleven också ofta hamnar efter kunskapsmässigt, vilket i sig ytterligare sänker motivationen (Skolverket 2012).

För hög studietakt och för lite stöd sänker motivationen

Vissa elever uppger också att de varit oförberedda på att studietakten på gymnasiet var så mycket högre än i grundskolan och upplevde att det ställts höga krav på självständighet, något som Skolverket (2007) benämner "gymnasiechocken". Det framhålls också av elever, särskilt de som inte fått tillräckligt stöd i grundskolan, att de skulle behöva ha en solidare kunskapsbas och stöd med planering och studieteknik för att klara tempot. I Skolverkets intervjustudie (2012) berättar ungdomarna också att de upplever planeringen och genomförandet av undervisningen som problematiskt, att det inte varit anpassat till deras behov och att bristande planering medför att prov och inlämningsuppgifter sammanfaller, vilket leder till onödig stress.

I en studie bland rektorer kategoriserar Skolverket (2010) olika attityder till elevernas behov av stöd, där vissa menar att det är skolans uppdrag att skapa motivation hos eleven, medan andra snarare ställer som krav att eleven är motiverad för att stödinsatser ska fungera. Rektorer menar att det största hotet mot att eleverna ska kunna nå målen är att de inte har motivation till att delta i de stödåtgärder som erbjuds, utan istället är frånvarande från såväl ordinarie som extraundervisning. I en studie av Ungdomsstyrelsen (2013) av 379 ungdomar som lämnat skolan, anges förekomst av kränkningar/mobbing och bristande pedagogiskt stöd som de främsta anledningarna till att eleverna lämnat skolan.

I en studie av avbrott på yrkesprogram uppger eleverna att de upplever att skolans sätt att lära ut inte överensstämmer med det de själva vill, något som får dem att tappa engagemang för studierna. Likaså lyfts att elevernas saknat inflytande över arbetssätt och arbetsformer, att de upplever att skolans mål inte överensstämmer med deras egna, vilket får utbildningen att framstå som främmande och meningslös (Lundgren och Carlsson 2012). Detta kan leda till låga förväntningar på eleverna, men också till att de inte utmanas i tillräcklig utsträckning då omsorg prioriteras. Skolverket (2007) konstaterar att lärarna inte riktigt vill kännas vid att en elev är på väg att avbryta sina studier och förklarar det med att det kan få den egna undervisningen att framstå som dålig.

I en studie av Skolverket (2007) konstateras att stödåtgärder i skolan sätts in för sent och att eleverna ofta är utlämnade åt sig själva, något som också påpekas av bland annat Lundgren och Carlsson (2012) och SCB (2007). Giota (2002) betonar vikten av att lärare tidigt fångar upp elever som uppvisar svårigheter, då dessa annars riskerar att tappa motivation och hamna i en negativ spiral av exempelvis frånvaro. Hugo (2013) pekar på att det är extra viktigt att elever som har negativa erfarenheter från tidigare skolgång

inte försätts i situationer där de riskerar att misslyckas igen. Hugo (2007) konstaterar att elevernas motivation ökar av lärandesituationer som "är på riktigt", där det är tydligt för eleverna vad de ska lära, att de själva har möjlighet till inflytande och är införstådda med vad lärandet syftar till.

Andra faktorer i och utanför skolmiljön påverkar risken för avbrott

Skolverket (2012) redogör också för hur elever uppger att de inte känt sig hemma i klassen eller att de haft svårt med sociala kontakter. Det kan handla om att ambitionsnivån i klassen ofta upplevts som att den inte passat, antingen att den varit för hög eller för låg. Eleverna beskriver hur det sänker motivation och intresse för skolarbetet. Det kan också handla om förekomst av kränkningar eller annat i den sociala miljön som gör att eleven inte trivs i skolan.

Det kan också finnas faktorer utanför skolmiljön som påverkar eleven. I Skolverkets intervjustudie (2008) anger flera av eleverna att exempelvis problem i hemmiljön (skilsmässa, missbruk) påverkar deras ork och engagemang i skolarbetet. Även sådana faktorer som funktionsnedsättningar eller psykisk eller fysisk ohälsa, om de inte möts med adekvata stödåtgärder, kan öka risken för att eleven inte slutför utbildningen.

Problembild och riskområden

Ett studieavbrott (såväl tidigt som sent) föregås ofta av en process av successiv marginalisering. Det innebär att det finns flera möjligheter för skolorna att fånga upp de elever som riskerar att avbryta sina studier. Det finns dock indikationer på att det finns en risk för att skolan inte uppmärksammar eleverna alternativt lägger orsaken till problem i studiesituationen och/eller "skoltrötthet" hos den enskilda eleven. Det finns därmed en risk för att stöd inte alls sätts in eller för att stödet inte utformas utifrån elevens behov.

Arbetet med att motverka studieavbrott kan ske i flera olika parallella processer³. En del i arbetet kan sägas handla om att främja närvaro och deltagande, exempelvis genom en god generell undervisning och en trygg skolmiljö. En annan del i arbetet riktar sig mer specifikt till de elever som av olika skäl påbörjat en process mot studieavbrott, där det är centralt att skolan identifierar dessa elever samt utreder och sätter in åtgärder som utgår från elevens behov.

Ett tydligt uttryck för att en elev är i negativ spiral som kan leda till studieavbrott är att eleven riskerar att inte nå målen i ett eller flera ämnen och/eller har hög frånvaro i skolan. Det kan finnas flera orsaker till detta, bland annat problem i den pedagogiska miljön (undervisningen, studietakten, innehållet, utformning av särskilt stöd eller tillgång till elevhälsa) eller i den sociala miljön (kränkande behandling, utanförskap). Detta kan också samverka med sådana faktorer som inte har sitt ursprung i skolmiljön (exempelvis problem i hemmiljön, kriminalitet, funktionsnedsättningar) men där skolan ändå ska stödja eleven till att fullfölja utbildningen.

³ Här behandlas enbart sådant som avser gymnasieskolans arbete.

Referenser

European Commission (2013)	Reducing early school leaving: Key messages and policy support.
Folkhälsoinstitutet (2005)	Skolans mål och möjligheter. Författare: Ogden, T. Giota, J. (2002) Skoleffekter på elevers motivation och utveckling. En litteraturoversikt. Pedagogisk Forskning i Sverige årg 7 nr 4 s 279–305.
Hugo, M. (2007).	Liv och lärande i gymnasieskolan. En studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program. Taberg: Jönköping University Press.
Hugo, M (2013)	Meningsfullt lärande i skolverksamheten på särskilda ungdomshem. Institutionsvård i fokus, nr 1 2013. Forskningsrapport, Statens institutionsstyrelse.
Lundgren, M. och Carlsson, L. (2012)	Delaktighet i gymnasieskolan? i Henning Loeb, I. och Korp, H. "Lärare och lärande i yrkesprogram och introduktionsprogram" Studentlitteratur: Lund.
Murray, Å. (2007)	Genomströmningen i gymnasieskolan. Före och efter gymnasiereformen i Olofsson, J. (red) Utbildningsvägen - vart leder den? Om ungdomar, yrkesutbildning och försörjning. SNS Förlag.
OECD (2012).	Equity and Quality in Education. Supporting Disadvantaged Students and Schools.
Prop. 2008/09: 199.	Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
SCB (2007)	Tema: Utbildning. Ungdomar utan fullföljd gymnasieutbildning. Örebro: SCB-tryck.
SFS 2010:800.	2010 års skollag. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
Skolinspektionen (2009)	Varannan i mål. Om gymnasieskolor (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning (rapport 2009:1)
Skolinspektionen (2010)	Rätten till kunskap (rapport 2010:14)
Skolinspektionen (2013)	Utbildningen på introduktionsprogrammen i gymnasieskolan (rapport 2013:6)
Skolinspektionen (2014)	Undervisning på yrkesprogram (rapport 2014:5)
Skolverket (1998)	Samverkan skola-arbetsliv. Arbetsplatsförlagd utbildning i gymnasieskolan Sammanfattande rapport. Rapport 153. Stockholm: Liber
Skolverket (2007)	Varför hoppade du av? En studie om orsakerna till att ungdomar byter studieinriktning eller hoppar av gymnasiet. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2008a)	Studieresultat i gymnasieskolan – en statistisk beskrivning av ofullständiga gymnasiestudier. Skolverkets aktuella analyser 2008. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2008b)	Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan. En kunskapssammanställning. Rapport 322. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2010)	Risk för IG. Skolverkets aktuella analyser 2010. Stockholm: Fritzes
Skolverket (2012a)	Gymnasial lärlingsutbildning de tre första åren 2008–2011. Deltagande, elevernas erfarenheter och studieresultat. Rapport 373. Stockholm: Fritzes.

Skolverket (2013)	Beskrivande data 2012. Förskola, skola och vuxenutbildning. Rapport 383. Stockholm: Fritzes.
Socialstyrelsen (2010)	Social rapport 2010.
SOU (2013)	Ungdomar utanför gymnasieskolan - ett förtydligt ansvar för stat och kommun.
Ungdomsstyrelsen (2013)	10 orsaker till avhopp. Temagruppen Unga i arbetslivet, rapport 2013:2.

Regelbunden tillsyn av alla skolor

SKOLINSPEKTIONEN granskar skolverksamhet, förskola, fritidshem och annan pedagogisk verksamhet. Utgångspunkten är de lagar och regler som finns för verksamheten.

Kvalitetsgranskning inom avgränsade områden

SKOLINSPEKTIONEN granskar kvaliteten i skolor och andra verksamheter inom avgränsade områden. Granskningen ska leda till utveckling.

Anmälningar som gäller förhållandet för enskilda elever

ELEVER, FÖRÄLDRAR och andra kan anmäla missförhållanden i en skola till Skolinspektionen, till exempel kränkande behandling eller uteblivet stöd till en elev

Fristående skolor

– kontroll av grundläggande förutsättningar

SKOLINSPEKTIONEN bedömer ansökningar om att starta fristående skolor. Bedömningen innebär en grundläggande genomgång av skolans förutsättningar inför start.